

СОЦІОЛОГІЧНІ НАУКИ

УДК 159.9:37.013

ПРОБЛЕМА ЦІННОСТЕЙ ТА ЦІННІСНИХ ОРІЄНТАЦІЙ ОСОБИСТОСТІ В СУЧАСНИХ УМОВАХ

Єрмоленко А.О.

Чернігівський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти
імені К.Д. Ушинського

Єрмоленко І.В.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

У статті проаналізовано сучасний стан дослідження проблеми ціннісних орієнтацій в науковій літературі. Визначено поняття цінностей та ціннісних орієнтацій. Подано класифікацію життєвих цінностей. Уточнено поняття сутності ціннісних орієнтацій, їх місця і ролі в структурі особистості. Розширено й поглиблено знання про психологічні механізми ціннісного ставлення особистості до навколишньої дійсності. Доведено, що у системі загальнолюдських цінностей найвищою цінністю є життя та здоров'я людини, але також чільне місце в цьому переліку займають сім'я, освіта, свобода, почуття, краса, творчість та інші духовні цінності.

Ключові слова: цінності, життєві цінності, ціннісні орієнтації, світ цінностей, система цінностей особистості.

Постановка проблеми. Проблема цінностей і ціннісних орієнтацій в сучасних умовах надзвичайно значуща, насамперед, у зв'язку із зростаючими вимогами до формування активної творчої особистості, здатної знайти своє місце в житті, самовизначитися та реалізувати себе, а також у зв'язку з необхідністю визначення духовного потенціалу молодого покоління, чії цінності багато в чому є відображенням цінностей суспільства. Тому вона викликає інтерес у соціологів, філософів, психологів і педагогів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У соціально-філософській та психологічній літературі проблема ціннісних орієнтацій особистості розглядається в дослідженнях В.Г. Алексеевої, Г.О. Балла, М.І. Бобневої, Є.С. Волкова, Є.І. Головаха, А.Г. Здравомислова, Г.С. Костюка, О.М. Леонтьєва, С.Д. Максименка, В.В. Сусленко, В.О. Ядова, А. Маслоу, С.Л. Рубінштейна та інших. Вивченню особливостей формування ціннісних орієнтацій у юнацькому віці присвячені дослідження Е.О. Васиної, Н.О. Волкової, І.В. Дубровіної, Д.Й. Фельдштейна, К. Роджерса та інших.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. У дослідженнях встановлено, що ціннісні орієнтації, виражаючи характер ставлення людини до різних аспектів матеріального й духовного світу, посідають істотне місце у структурі особистості, відображають рівень її розвитку, здійснюють регуляцію діяльності та поведінки. Разом з тим науковці дають різні обічні характеристики поняттю життєві цінності, загальнолюдські цінності, ціннісні орієнтації. Також у літературі поки немає достатніх даних про змістовні й структурні характеристики системи ціннісних орієнтацій сучасної особистості, про вплив сучасних умов розвитку суспільства на становлення особистості, на її духовний розвиток, на формування ціннісних орієнтацій. Це ускладнює отримання цілісного уявлення про сучасну особистість і її духовний потенціал.

Мета статті. Метою даного дослідження є уточнення сутності ціннісних орієнтацій, їх місця і ролі в структурі особистості; розширення й поглиблення знань про психологічні механізми ціннісного ставлення особистості до навколишньої дійсності; розроблення ієрархії соціально значущих ціннісних орієнтацій.

Виклад основного матеріалу. Світ цінностей різноманітний і практично невичерпний, як різноманітні й невичерпні потреби та інтереси людства, що прогресивно розвивається. У процесі свого розвитку людина дізнається багато про світ, в якому живе. У неї виникають потреби, звички, переваги, заборони, формуються фактори, які впливають на поведінку, формується система цінностей і ціннісних орієнтацій.

Цінності та ціннісні орієнтації людини завжди були одним з найбільш важливих об'єктів дослідження філософії, етики, соціології та психології на всіх етапах їх становлення й розвитку.

Так, А.Г. Здравомислов визначає ціннісні орієнтації як «відносно стійке, вибіркове відношення людини до сукупності матеріальних і духовних благ та ідеалів, які розглядаються як предмети, цілі або засоби для задоволення потреб життєдіяльності особистості. В ціннісних орієнтаціях як би акумулюється весь життєвий досвід, накопичений в індивідуальному розвитку людини» [6, с. 237].

Д.І. Фельдштейн розглядає «ціннісні орієнтації як інтегральну (інформативно-емоційно-вольову) властивість і стан готовності особистості до того, щоб свідомо визначити й оцінити своє місце розташування у часі й просторі природного й соціального середовища, можливість обрати стиль поведінки та напрямок діяльності, ґрунтуючись на особистому досвіді й у відповідності з конкретними умовами постійно мінливої ситуації» [12].

В.Г. Алексеева вважає, що ціннісні орієнтації – це відображення в свідомості людини цінностей, визнаних їм як стратегічних життєвих цілей і загальних світоглядних орієнтирів [1, с. 63].

Е.С. Волков визначав ціннісні орієнтації як свідомий регулятор соціальної поведінки особистості. Він говорив, що ціннісні орієнтації відіграють мотиваційну роль і визначають вибір діяльності [3, с. 33].

У відповідності з теорією діяльності О.М. Леонтєва, життєві ціннісні орієнтації формуються на базі вищих мотивів і, в свою чергу, породжують певний спосіб дій і операцій, спрямованих на досягнення цілей [8, с. 17].

В.Ф. Сержантов робить висновок, що будь-яка цінність характеризується двома властивостями – значенням і особистісним змістом. Значення цінності являє собою сукупність суспільно значущих властивостей, функцій предмета чи ідей, які роблять їх цінностями в суспільстві, а особистісний зміст цінностей визначається самою людиною [14].

Найбільш точним, на нашу думку, є визначення, дане С.Л. Рубінштейном, що цінність – це значущість для людини чогось у світі, і тільки визнана цінність здатна виконувати найважливішу ціннісну функцію – функцію орієнтира поведінки. Ціннісна орієнтація виявляє себе в певній спрямованості свідомості й поведінки, що виявляється в суспільно значимих справах і вчинках [13, с. 43].

Таким чином, проаналізувавши все вищесказане, можна зазначити, що цінності – це поняття, які служать для акцентування на людському, соціальному та культурному значення тих чи інших явищ дійсності. Цінності – це рівень значущості одного стосовно іншого в певній системі. Предметом цінності можуть виступати суспільні відносини, природні явища, результати діяльності людини. Всі вони можуть оцінюватися у плані істини, добра, краси. Світ цінностей – це сфера діяльності людини, це світ культури, світ моральної свідомості людини, її уподобань, це духовне багатство людини.

Отже, цінності – це суспільні визначення матеріальних та духовних об'єктів, які виражають їх позитивне значення для людини й суспільства. Узагальнюючи історичний досвід людства та його кращих представників, вчені розробили систему загальнолюдських цінностей. До них належать: життя і здоров'я людини, правда, істина, мудрість, добро, благо, користь, творчість, краса, свобода, справедливість, гуманність та інші. Кожна із цих цінностей має свій зміст, смислове навантаження, значення не тільки для людства в цілому, але і для конкретної особистості. Всі цінності поділяють на матеріальні та духовні. Духовні цінності є найбільш важливі, тому що вони є соціально значущими орієнтирами для людини в процесі її діяльності. Духовні цінності відрізняються від матеріальних тим, що вони: продукт духовної діяльності людини і вільного волевиявлення; вони усвідомлюються особистістю; вони здійснюються особисто; вони одночасно виступають критерієм етичної оцінки; вони виникають із настанови діяти так, а не інакше.

Особливе місце в житті людини посідають ціннісні орієнтації – це виділення окремих предметів або явищ з оточуючого середовища і надання їм певної переваги над всіма іншими. Ціннісні орієнтації – це найважливіші елементи внутрішньої структури особистості, закріплені її життєвим досвідом і всією сукупністю її переживань.

Іншими словами, ціннісні орієнтації – це політичні, світоглядні, моральні переконання, глибокі та постійні уподобання, моральні принципи поведінки.

Отже, теоретичні концепції розкривають психологічну природу цінностей через введення практично тотожних понять «ціннісні орієнтації особистості» та «особистісні цінності», які розрізняються, по суті, лише віднесенням цінностей скоріше до мотиваційної або смислової сфер.

У будь-якому суспільстві ціннісні орієнтації є предметом виховання й цілеспрямованого впливу на людину. Якщо людина має стійку структуру ціннісних орієнтацій, то згодом у неї розвиваються такі якості, як вірність певним принципам та ідеалам, надійність, стійкість у своїх переконаннях, здатність до вольових зусиль в ім'я ідеалів і цінностей, наполегливість у досягненні мети, що згодом формує в цій людині активну життєву позицію та спосіб життя. У кожного свої стійкі орієнтири, свої життєві цінності. Але кожен повинен чітко пам'ятати, що ці орієнтири повинні бути засновані на принципах добра, краси, правди, справедливості, гуманності, духовності, відповідальності. І, безумовно, у системі цінностей особливою, абсолютною цінністю є людина та її життя.

Уявлення про систему цінностей особистості набуло поширення в психолого-педагогічній літературі. Так, на думку М. Рокіча цінності особистості характеризуються наступними ознаками: витоки цінностей спостерігаються в культурі, суспільстві й особистості; вплив цінностей простежується практично у всіх соціальних феноменах, які заслуговують вивчення; загальне число цінностей, що є надбанням людини, порівняно невелике; всі люди володіють одними й тими ж цінностями, хоча і в різному ступені; цінності організовані в системи [10].

Систему ціннісних орієнтацій особистості, таким чином, можна розглядати як підсистему більш широкої системи – «життєвого світу людини», що має, в свою чергу, складний і багаторівневий характер. За словами Б.Ф. Ломова, «ціннісні орієнтації, як і будь-яку психологічну систему, можна представити як багатовимірний динамічний простір, кожний вимір якого відповідає певному виду суспільних відносин і має у кожної особистості різну вагу» [9].

Система ціннісних орієнтацій особистості, займаючи проміжне положення між внутрішніми установками та нормами соціального середовища, між мотиваційною сферою і системою особистісних смислів, забезпечує взаємодію елементів більш загальної системи «людина». На думку Ю.А. Шерковіна, двоїстий характер системи цінностей, обумовлених одночасно індивідуальним і соціальним досвідом, визначає її подвійне функціональне значення. По-перше, цінності є основою формування і збереження у свідомості людей установок, які допомагають індивіду зайняти певну позицію, висловити свою точку зору, дати оцінку. Таким чином, вони стають частиною свідомості. По-друге, цінності виступають в якості мотивів діяльності і поведінки, оскільки орієнтація людини в світі й прагнення до досягнення певних цілей неминуче співвідносяться з цінностями, що увійшли до її особистісної структури [16].

Як уже зазначалося, система ціннісних орієнтацій є важливим регулятором активності людини, оскільки вона дозволяє співвідносити індивідуальні потреби й мотиви з усвідомленими і прийнятими особистістю цінностями і нормами соціуму. З точки зору В.Г. Алексєєвої, система ціннісних орієнтацій – це «основний канал засвоєння духовної культури суспільства, перетворення культурних цінностей у стимули й мотиви практичної поведінки людей» [1, с. 64].

Отже, система ціннісних орієнтацій особистості, що виконує одночасно функції регуляції поведінки і визначення його мети, зв'язує в єдине ціле особистість і соціальне середовище. За словами Ф.Е. Василюка, «цінність внутрішньо висвітлює все життя людини, наповнюючи її простотою і справжньою свободою» [2, с. 25]. Як він відзначає в цьому зв'язку, цінності набувають якості реально діючих мотивів і джерел осмисленості буття, що ведуть до зростання і вдосконалення особистості в процесі власного послідовного розвитку.

Як формуються цінності? Відомо, що в основі діяльності людини лежать її потреби. У людини виникає необхідність задовольнити ці потреби, тобто у неї формуються якісь духовні прагнення, принципи, ідеали, норми моралі, правила поведінки. Потреби, які є стимулом і причиною людської діяльності, набувають подальшого розвитку й перетворюються на інтереси, а інтереси надалі, в свою чергу, перетворюються в життєві цінності. І тоді на перший план виступає вже не те, що необхідне, без чого не можна існувати, не те, що вигідне, а те, що відповідає уявленням про призначення людини, про її гідність, те, що допомагає людині самоствердитися, самореалізуватися у своєму житті, мати активну життєву позицію та спосіб життя.

Життя людини – то є безцінний дар, який вона отримує при своєму народженні. Але, як вона зуміє розпорядитися цим даром, залежить від неї самої. Чому ми можемо стверджувати, що життя людини дійсно є найвищою цінністю? По перше, з життям людини пов'язані всі інші цінності, як матеріальні, так і духовні. Якщо не буде життя, то всі інші цінності просто стають безглуздими. По друге, людина є вищою сходинкою розвитку природи, найбільш складною й високоорганізованою з усіх відомих нам істот. По третє, людина здатна усвідомлювати саму себе, перетворювати себе за законами розуму, добра і краси. По четверте, людина є унікальною у всякому випадку, вона є унікальною істотою не тільки на Землі, але і в Космосі, навіть, якщо там є якісь інші подібні розумні істоти. По п'яте, не тільки все людство, але кожна окремо взята людина є цінною, тому що вона є неповторною й унікальною.

Кожна людина вже є цінна й цікава сама по собі. Ми не знаємо, чи довго триватиме наше життя, тому вважаємо за необхідне цінити кожен час його, кожен хвилину, кожен мить, намагаючись вже зараз зробити щось добре й корисне. Чим буде більше у нашому житті днів, заповнених корисними справами, тим більш вагомим буде й загальний підсумок нашого життя.

До ціннісних вимірів людського життя належить і те, що ми позначаємо поняттям «здоров'я». У вузькому розумінні – це фізіологічний стан організму, при якому існує відсутність будь-якого

захворювання. У широкому розумінні – це гармонія тіла і душі, певна збалансованість фізіологічних, психічних та духовних процесів людини, коли існує чітка взаємодія роботи органів всього людського організму. Якщо спосіб життя, який веде людина, називають здоровим, то значить він відповідає потребам природного й соціального в людині. Якщо людина не здатна керувати своїми вчинками, своїми емоціями чи настроями, порушує гармонію тіла й душі, руйнує свій організм як фізіологічно, так і психічно, то це означає, що вона веде «нездоровий» спосіб життя, що згодом може привести до втрати здоров'я, а може, навіть, і життя. Кожна людина обирає свій спосіб життя. Але при цьому необхідно керуватися насамперед тим, щоб обраний спосіб життя не шкодив іншим людям і суспільству в цілому, не виходив за межі законів та моральних норм, не був спрямований проти самих себе, не підривав здоров'я, не був гальмом для фізичних і духовних сил.

Однією із найбільших цінностей і, водночас, одним із найбільших див є краса. Навіть важко собі уявити, яким би бідним і непривабливим був світ, якби не було в ньому краси. Краси неба і краси моря, краси лісів і краси степів, краси сходу й заходу сонця, краси квітки й краси самої людини. В основі краси лежить гармонія. Краса є одним із проявів організованості й упорядкованості світу. Існують прояви людської краси. Це краса жіночої вроди, краса людського тіла, краса материнства, краса зовнішня й краса внутрішня, краса людських почуттів і вчинків. Руки, губи, фігура, хода, волосся, обличчя людини – все надихало в усі часи художників, поетів до втілення цієї краси в їхніх творах. Але не тільки зовнішній вигляд і тіло є джерелом краси й можуть викликати захоплення. Не менш важливою є внутрішня краса людини. Людська краса справді багатогранна. Вона може знаходити свій прояв і у вчинках людей, і в її ставленні до інших, і в її праці. Важливо зрозуміти, що некрасивих людей не буває, кожна людина красива по-своєму. Треба тільки побачити цю красу, а інколи – допомогти людині її розкрити. Отже, більш важливою від зовнішньої краси людини, на наш погляд, є її внутрішня краса, її краса духовна, яка характеризується її мудрістю, добротою, чуйністю, благородством. Людина прекрасна також в її діях, які повинні нести людям добро та гармонію суспільству.

Ціннісне значення для життєдіяльності людини має справедливість, в якій відображається оцінка суспільством людини та її діяльності. Не можна уявити собі духовно розвиненої людини, якби їй не були властиві такі риси, як гідність і честь. Вже тільки тому, що вона є людиною, вона заслуговує на повагу з боку інших людей. Достойне місце у системі цінностей займає й почуття честі, яке визначається діяльністю людини і її працею на користь інших людей. Є невмирущими й такі загальнолюдські цінності, як доброта й милосердя, які дозволяють вижити людині за будь-яких обставин, знайти в собі сили, щоб долати незгоди життя. В основі доброти лежить спорідненість людини з людиною, і якщо боляче стане одному з нас, то цього не можуть не відчувати інші люди. Дуже важливими у системі цінностей є такі почуття, як дружба та кохання. Як прекрасно мати поряд себе кохану людину або вірного друга, які здатні роз-

ділити з тобою не тільки радість, хвилини веселощів і щасливого життя, але і хвилини горя, невдач і труднощів. Для того, щоб реалізувати себе в житті, важливе значення має така цінність, як свобода. Адже право на життя передбачає свободу, яка фактично буває у двох вимірах: заперечливо-му – «свобода від...» та стверджуючому – «свобода для...». Тобто, перший з них показує, проти чого треба боротися, другий – в ім'я чого. Свобода означає можливість безперешкодного самовизначення людини у виконанні тих чи інших цілей і завдань особистості. Дуже важливою і невід'ємною стороною людського існування, необхідною передумовою формування людини як соціальної істоти є спілкування. Спілкування – це процес взаємодії між людьми, у якому відбуваються обмін діяльністю, інформацією, досвідом, умінням і навиками, результатами діяльності.

Серед загальнолюдських цінностей одне із чільних місць посідає феномен творчості. Творчість – це діяльність, спрямована на створення духовних і матеріальних цінностей. Розрізняють такі різновиди людської творчості:

– Історична творчість – уміння свідомо творити свою історію.

– Наукова творчість – спрямована на відкриття нових законів, вироблення ідей, проведення експериментів.

– Технічна творчість – удосконалення існуючих засобів або створення нових машин, механізмів, що є необхідною умовою технічного прогресу.

– Художня творчість – продуктом її є культурні цінності.

– Вміння бути творцем самого себе і свого життя.

Висновки і пропозиції. Отже, світ цінностей є різноманітний. У процесі свого розвитку людина знайомиться з ним. У людини виникають потреби, які впливають на її поведінку, формується система життєвих цінностей.

Проаналізувавши різноманітні джерела, можна стверджувати, що цінності – це поняття, які служать для акцентування на значенні тих чи інших явищ дійсності в житті людини. Предметом цінностей можуть виступати суспільні відносини, природні явища, результати діяльності людини. Ціннісні орієнтації – це виділення людиною окремих предметів або явищ з оточуючого середовища і надання їм певної переваги над всіма іншими. Ціннісні орієнтації – це найважливіші елементи внутрішньої структури особистості, закріплені її життєвим досвідом і всією сукупністю її переживань.

Цінності та ціннісні орієнтації людини завжди були одним з найбільш важливих об'єктів дослідження філософії, етики, соціології та психології на всіх етапах їх становлення й розвитку. У системі загальнолюдських цінностей найвищою цінністю є життя та здоров'я людини, але також чільне місце в цьому переліку займають сім'я, освіта, свобода, почуття, краса, творчість та інші духовні цінності.

Список літератури:

1. Алексеева В.Г. Ценностные ориентации как фактор жизнедеятельности и развития личности / В.Г. Алексеева // Психологический журнал. – 1984. – Т. 5. – № 5. – С. 63-70.
2. Васильюк Е.Ф. Психология переживания / Е.Ф. Васильюк. – М.: Изд-во МГУ. – 1984. – 200 с.
3. Волков Е.С. Зависимость ценностных ориентаций студентов от смены видов деятельности / С.Е. Волков. – М., 2006. – 167 с.
4. Громадянська освіта: навчальний посібник для 9 класу загальноосвітніх навчальних закладів / ред.: Р.А. Арцишевський, Т.В. Бакка, І.М. Гейко. – К.: Генеза, 2002. – 152 с.
5. Діденко В.Ф. Людина і світ: навчальний посібник / Діденко В.Ф., Діденко Л.В., Кондрашова-Діденко В.І. – 5-те вид, перероб. і допов. – К.: Вища школа, 2001. – 229 с.
6. Здравомыслов А.Г. Человек и его работа // Социологические исследования / А.Г. Здравомыслов. – М.: Политиздат, 1967. – 267 с.
7. Ільїн В.В. Людина і світ. Навчальний посібник / В.В. Ільїн, Ю.І. Кулагін – К.: Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2003. – 283 с.
8. Леонтьев Д.А. Методика изучения ценностных ориентации / Д.А. Леонтьев. – М., 2002. – 17 с.
9. Ломов Б.Ф. Методологические и теоретические проблемы психологии / Б. Ф. Ломов. – М.: Наука, 1984. – 226 с.
10. Людина і світ: Підручник / За ред. Л.В. Губерського, А.О. Приятельчука. – К.: Український центр духовної культури, 1999. – 510 с.
11. Людина і світ: Підручник. 2-е вид, випр. і доп. – К.: Знання, 2001. – 349 с.
12. Психология современного подростка / под ред. Д.И. Фельдштейна. – М., 1987. – 240 с.
13. Рубинштейн С.Л. Проблемы общей психологии / С.Л. Рубинштейн. – М., 1996. – 424 с.
14. Сержантов В.Ф. Человек, его природа и смысл бытия / В.Ф. Сержантов. – М., 1990. – 360 с.
15. Філософія: Світ людини: Курс лекцій: Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / В.Г. Табачковський, М.О. Булатов, Н.В. Хамітов та ін. – К.: Либідь, 2003. – 432 с.
16. Шерковин Ю.А. Проблема ценностных ориентаций и массовые информационные процессы // Психологический журнал. – 1982. – Т. 3. – № 5. – С. 235-145.

Ермоленко А.А.

Черниговский областной институт последипломного педагогического образования
имени К.Д. Ушинского

Ермоленко И.В.

Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко

ПРОБЛЕМА ЦЕННОСТЕЙ И ЦЕННОСТНЫХ ОРИЕНТАЦИЙ ЛИЧНОСТИ В СОВРЕМЕННЫХ УСЛОВИЯХ

Аннотация

В статье проанализировано современное состояние исследования проблемы ценностных ориентаций в научной литературе. Определено понятие ценностей и ценностных ориентаций. Представлена классификация жизненных ценностей. Уточнено понятие сущности ценностных ориентаций, их места и роли в структуре личности. Расширено и углублено знания о психологических механизмах ценностного отношения личности к окружающей действительности. Доказано, что в системе общечеловеческих ценностей высшей ценностью является жизнь и здоровье человека, но также видное место в этом списке занимают семья, образование, свобода, чувства, красота, творчество и другие духовные ценности.

Ключевые слова: ценности, жизненные ценности, ценностные ориентации, мир ценностей, система ценностей личности.

Yermolenko A.A.

Chernihiv Regional Institute of Postgraduate Education

Yermolenko I.V.

Taras Shevchenko National University of Kyiv

THE PROBLEM OF VALUES OF A PERSON IN THE CURRENT CONTEXT

Summary

The article analyzes the current state of the research of the problem of value orientations in the scientific literature. The concept of values and value orientations is determined. The classification of social values is given. The article clarifies the concept of value orientations, their place and role in the personality structure. The article also broadens and deepens the knowledge of the psychological mechanisms of individual's value attitude to the environment. It is proved that the highest human values are life and health but family, education, freedom, beauty, creativity and other spiritual values are in this list too.

Keywords: values, social values, value orientations, world of values, system of values.